

schiedenis' en wijst daarbij op de context van de katholieke zuil waarin zich scheuren gingen vertonen. Die context wordt niet erg ver uitgediept. De lezer krijgt vooral de opeenvolgende acties met de meer directe contexten daarvan gepresenteerd. Het boek vindt zijn grootste kracht in vertellen, niet in analyse. In die kwaliteit en door de schrijfstijl — de auteur is historicus en journalist — leest het boek vaak als een roman. Diverse achterliggende kwesties worden alleen aangestipt: de werking en problemen van de sociale werkplaats en de Algemene Bijstandswet; de historische en actuele achtergronden van woonwagenvolk en zigeuners en het beleid ten overstaan van die ambulante groepen; en het sociaal-politieke en cultureel-mentale beeld van het toenmalige Limburg. Dit type kwesties moet in beschouwing worden genomen wil men een figuur als De Vroome kunnen plaatsen. Is het kader van de afbrokkelende Limburgse verzuiling als verklaring voldoende? Dat De Vroome op 41-jarige leeftijd naar Limburg kwam, was immers maar toevallig. Schoormans stelt in dit verband niet expliciet de vraag, of De Vroome als actievoerder ook niet elders in Nederland had kunnen gedijen. Was niet, meer dan de beginnende Limburgse ontzuiling, het kritische en actievoerende klimaat in Nederland in algemene zin het kader waarin iemand als De Vroome zijn speciale rol kon spelen? Aanvallen op 'het gezag', de kritische jeugd-, studenten- en vrouwenbeweging, de kritische vakbeweging, scheuren in de gangbare partijpolitieke bolwerken en de polarisatiegedachte, dit alles is niet in Limburg ontstaan en heeft in die contreien ook niet zijn hoogtepunten bereikt. Provocatieve, tartende en ludieke vormen van actievoeren startten met Provo in Amsterdam. De Vroome was in Limburg boven-Modrijkse import en Schoormans constateert dat de in de jaren vijftig bij EUC en Ketjan opgedane actie-ervaringen hem waarschijnlijk later in Limburg van pas zijn gekomen. Elders in Nederland toonden autoriteiten zich vaak bepaald niet minder geprovoceerd en gechoqueerd dan in Limburg.

Schoormans vermijdt van De Vroome een held te maken. Hij schetst hem in 'grootheid' én 'kleinmenselijkheid'. De Vroome, aldus Schoormans, heeft terecht bepaalde pretenties van instellingen en gezagsdragers aan de kaak gesteld, maar bij deze instellingen en personen is ook veel 'verantwoordelijkheidsgevoel' en 'menslievendheid' aanwezig. De auteur bewaart dus distantie naar beide zijden. Het boek steunt op een uitgebreide en grondige bronnen-documentatie inclusief vele interviews, maar de selectie van secundaire literatuur sluit de hierboven bedoelde bredere analyse uit.

A. C. A. M. Bots

J. J. van Dijk, P. E. Werkman, *Door geweld gedwongen. Het CNV in oorlogstijd* (Utrecht: Vakcentrale CNV, 1995, 120 blz., f17,50, ISBN 90 5403 005 4).

Nadat twee voormalige CNV-bestuurders in 1956 al een boek over het Christelijk Nationaal Vakverbond in de oorlog hadden geschreven (A. Stapelkamp, J. Schipper, *De banier opnieuw geheven*), is dit in het kader van vijftig jaar bevrijding opnieuw gebeurd, ditmaal door twee nauw met het CNV verwante historici. Hun onderzoek berust op gedrukte bronnen, interviews en archiefonderzoek en is nauwgezet verricht. Het boek begint met een schets van het CNV tot aan de Duitse inval, behandelt daarna het eerste oorlogsjaar, de opheffing van het CNV in 1941, de periode 1941-1945 en de heropricting eind juli 1945. Het boek geeft een goed overzicht van de gebeurtenissen en van de verhoudingen tussen de drie vakcentrales NVV, RKWV en CNV. De auteurs proberen zaken inzichtelijk te maken. Zo laten zij zien dat het niet doen van een uitspraak over de onverenigbaarheid van het CNV-lidmaatschap met dat van de NSB veroorzaakt werd door formalistische opvattingen binnen het bestuur (27). Ook geven zij een

verklaring voor het feit dat de gewilde 'leegloop' van het roomse vakverbond na de gedwongen aansluiting bij het NVV eind juli 1941 beter verliep dan bij het CNV (van het RKWV werd slechts 4% van de leden naar het NVV overgeschreven, van het CNV toch nog 18%). Dit hing vooral op het ontbreken van een sociaal vangnet aan protestantse zijde (67). De auteurs geven tevens zicht op tegenstellingen in eigen kring, zoals tussen Amelink en Kruihof, Ruppert en Dooyeweerd, of Stapelkamp en Ruppert. Deze tegenstellingen zijn te verklaren uit verschil in levenservaring of opvattingen. Ik keek echter op van een teleurstellende ervaring voor Ruppert, die zich in het bevrijde Zuiden voorde heroprichting van het CNV had ingezet. Nadat op 5 mei 1945 ook de rest van Nederland bevrijd was en Ruppert op 5 en 6 mei clandestien de rivieren overgestoken was, lukte het hem niet om Utrecht te bereiken omdat vrij reizen in midden Nederland toen nog moeilijk was. Toen hij erop 13 mei eindelijk was aangekomen, spoedde hij zich direct naar Stapelkamp om hem van de ontwikkelingen in het Zuiden op de hoogte te stellen. Deze reageerde echter gereserveerd omdat het 'ongepast was op zondag een bezoek te brengen aan de CNV-voorzitter'. Ruppert kreeg kort de tijd om zijn verhaal te doen en kon daarna vertrekken. Volgens de auteurs was dit 'een eerste teken van de gespannen verhoudingen tussen beide CNV-voorzitters, die in de komende jaren nog tot grote hoogte zou oplopen' (104). Hoewel ik *Door geweld gedwongen* een evenwichtig boek vind, geldt dit niet voor een kritiek op *Voor de bevrijding van de arbeid* van Ger Harmsen en mij (1975). Dat bij onze interpretatie van een CNV-manifest uit juli 1940 vraagtekens gezet kunnen worden, geloof ik graag. Ik meen echter dat wat de auteurs schrijven (33) er bij ons niet zo staat (205). Wij 'reppen' niet 'over een volksbestaan onder Duitse leiding' maar constateren dat de CNV-hoop 'op een zelfstandig volksbestaan' er dan wel een onder Duitse leiding is. Dat wij hiermee een 'link' willen leggen met een brochure van ARP-leider Colijn, ontgaat mij omdat wij Colijn in dit verband nergens noemen. De auteurs lijken de vraag of een dergelijke link juist is ontkennend te beantwoorden, maar op grond van wat ik bij hen lees of bij Doeko Bosscher, die de brochure in zijn boek over Colijn noemt (1980, 51-52), is een dergelijke link wel te verdedigen. Colijn meent niet alleen dat een nederlaag van Duitsland na de uitschakeling van Frankrijk vooralsnog zeer onwaarschijnlijk is maar vindt ook dat Nederland zich naar een Duitse 'leermeester' op economisch, sociaal en staatkundig vlak moet schikken. Dat laat weinig ruimte voor een 'zelfstandig' volksbestaan.

Bob Reinalda

E. Taverne, D. Broekhuizen, *Het Shell-gebouw van J. J. P. Oud. Ontwerp en receptie. J. J. P. Oud's Shell building. Design and reception* (Rotterdam: NAI uitgevers, 1995, 168 blz., f59,50, ISBN 90 72469 73 9).

Wie over de weg van Den Haag naar Wassenaar rijdt, ziet ze staan: het Essogebouw van J. H. Roos en W. F. Overeinder, het flatgebouw Nirwana van Duiker. En, wat meer verscholen achter groen, het Shell-gebouw van J. J. R. Oud. Alle drie gebouwen die een eigen en voorname plaats innemen in de architectuurgeschiedenis.

Over het Shell-gebouw (Wassenaarseweg 80, Den Haag) waar nu het accountantskantoor Moret, Ernst en Young zetelt, schreven Ed Taverne en Dolf Broekhuizen een boek met allure. Het boek behandelt de geschiedenis van ontwerp en bouw, om af te sluiten met een lang essay over de receptie van het gebouw. 'Architectuur en ontroering' is de titel van het essay.

Het Shell-gebouw kwam gereed in 1942; het eerste ontwerp dateert van 1937 en in 1939 volgde de aanbesteding. Het ontwerp was het resultaat van een prijsvraag uitgeschreven door